

Fra den gamle Landsby.

Af August F. Schmidt.

Indholdsoversigt: Sønderjyllands Landsbylove og deres Udgivelse. — Landsbylovenes kulturhistoriske Indhold. — Grandestævnet og dets Plads. — Grandefogeden og hans Hjælper. — Firemændene i Rørkær. — Fortalsmænd. — Helligdagsfogeder. — Stodderkongen. — Bystokken (Grandepind, Gadepind, Ringstok, Grandestok, Bomærkestok). — Bomærker. — Grandefogeden og Grandelaget. — Oldermannsting. — Grandestævne. — Bytyr. — Mortensgrande. — Regnskabsaften. — Fastelavnsgrande. — Midsommergilde. — Gadepenge. — Plovøl. — Bylavsgilder (Vitusgilde, Mikkelsgilde, Mortensgilde, Kirkens Øl, Tolvmandsgilde, Adventsgilde, Kartoffelgilde, Spurvegilde, forskellige Gilde, Pumpegilde). — Byhyrden. — Folde. — Fælles Kvægdrift. — Markmanden. — Hyrdeorenge. — Sønderjyllands tidlige Udskiftning (Angel, Haderslev Amt). — Dårlig Arrondering af Ejendommene. — Markfreden og dens Krænkelse. — Selvtægt. — Endnu ikke udskiftede Strækninger. — Udskiftningen i Sønderjylland. — Varnæs den tidligst udflyttede By i Danmark. — Forskellige Byers Udskiftning. — Bysmeden. — Natvægteren. — Agrarhistorisk Litteratur om Sønderjylland. — H. F. Feilbergs »Fra Heden«. — Slutning.

Et af Vidnesbyrdene om Sønderjyllands gamle Danskhed finder vi i Landsbylovene, de såkaldte Vider og Vedtægter, der indeholder Bestemmelser af fælles Interesse for Landsbyernes Befolkning. På Dansk har Bønderne i det 16.—18. Århundrede, ja helt ind i det 19. Århundrede, ikke blot i Haderslev Amt, men også i Åbenrå- og Tønderegnen (f. Eks. Ager skov S. 1592 og 1753, Nørre Løgum S. 1752, Øster Løgum S. 1776 og Daler S. 1834), optegnet de Love, som alle i By eller Sogn havde at rette sig efter. Når der f. Eks. fra Als foreligger en Række Vilkårshreve — som Landsbylovene også kaldes i Sønderjylland — på Tysk, skyldes dette en Oversættelse.

Det er slet ikke så få Vider og Vedtægter, vi kender fra Landet Syd for Kongeåen. I den for Studiet af dansk Bondehistorie betydningsfulde Samling: »Danske Vider og Vedtægter eller Gamle Landsbylove og Byskråer« I—IV (1904—1932) ved Poul Bjerger, Thyge J. Søegaard og August F. Schmidt findes der følgende ca. 30 sønderjydske Bylove: Errigsted fra 15/3 1641 bestående af 8 Paragraffer. Rødding I—II; 25/4 1671, 18 §; 1693, 36 §. Skrydstrup og Uldal 30/1 1657, 7 §. Allerup 1620, 4 §. Branderup 6/9 1631, 15 §. Agerskov I—IV, 1592, 16 §; 1741, 9 §; 1753, 16 §; 1754, 7 §. Langelund 4/6 1695, 5 §. Neder Jersdal 28 4 1694, 20 §. Abøl 30/6 1996, 5 § (Brudstykke). Høgsbro 1568, 2 § plus en længere Indledning. Lundsmark 11/7 1670, 6 §. Rejsby og Kjærbølling 12/7 1725, 15 §. Arnnum 1/6 1685, 9 § (Brudstykke). Løjtved 1752, 5 §. Vinum I—II, 1622, 11 §. 14/11 1635, 4 §. Tevring 24/4 1619, 6 §. Nørre Vollum 3/5 1623, 9 §. Ottersbøl 3 7 1619, 11 §. Sønder Vollum 19 4 1623, 10 §. Daler I—V, 1574, 22 §; 10/2 1834, 7 §; 7 §; 5 §, sidstnævnte Love er fra 18.—19. Århundrede; V er Byens Bog indeholdende forskellige Bestemmelser om Byhyrde, Digearbejde, Regnskab m. v. Emmerlev 1736—50; ingen Deling i Paragraffer. Hovslund 1/2 1776, 9 §. Rubjerg 4/2 1795, 19 §. Tumbøl 6 10 1716 (på Tysk, ej udgivet). Bolderslev 9/4 1640, 8 §. Bovrup 1728, 3 §. Varnæs 9/4 1677 (på Tysk, ej udgivet). Mels 27 2 1680, 8 §. Mjang 1778, 20 §. Ulkebøl 1754—64 (Karlelav). Elstrup 27/2 1686, 8 §. Disse Love findes offentliggjorte i Vider og Vedtægter III, 3—85, 574—91, IV, 385—92. Endvidere omtaler Poul Bjerger (III, 79, 84—85) en hel Række Vilkårsbreve fra Als (Holm, Elstrup, Stevning, Sønderby, Lysabild, Mømmark, Sarup, Skovby, Viby, Tandslæt, Ertebjerg, Lebøl, Hørup, Lambjerg, Majbøl, Mintebjerg, Mjang, Ulkebøl, Kjær, Sundsmark, Vollerup, Asserballe). En Del af disse er udgivet af Jørgen Hansen i hans Bog: »Die Flurverfassung der Dörfer auf der Insel Alsen im 17. und 18. Jahrhundert« (Kiel 1914), 78—114. Jørgen Han-

sen meddeler også Vilkårsbreve fra Stolbro, Helleved og Nøtmark, Gammelgård, Broballe, Sjellerup og Guderup samt Svenstrup. De i Hansens Disputats offentliggjorte Bylove hidrører fra Tiden 1638—1731.

I Indledningen til Vider og Vedtægter III, 3 nævner Bjerger, at en hel Del Bylove og Grandebreve, som C. L. E. Stemann omtaler i sit retshistoriske Arbejde: »Schleswigs Recht und Gerichtsverfassung im siebenzehnten Jahrhundert« (Slesvig 1855), ikke kan findes i Tingbøgerne, fordi sådanne, som Stemann i sin Tid havde ladet indsende til Brug ved Udarbejdelsen af sit Værk, synes at være gået tabt. Dette sidste er dog ikke Tilfældet alle Steder. Nogle af de Tingbøger, fra Gram Herred, som Stemann omtaler i sin Bog, er i god Behold i Arkivet i Åbenrå, således Tingbogen for 1670—72, som Stemann har citeret. De savnede Tingbøger er altså for en Del kommen tilbage igen, men desværre ikke alle. Der findes i de Tingbøger, der er i Behold fra Gram Herred, enkelte gamle Grandebreve eller Vider og Vedtægter, således fra Ustrup og Hoptrup. Et Brudstykke af Grandeviden fra Ustrup er udgivet af den i 1928 afdøde Historiker Peter Eliassen i »Hejmdal« den 28. September 1925. Eliassen meddeler 13 § af Ustrupviden (udateret), medens han af »Vedtægten for Hoptrup Bymænd og Hovgaard«, dateret 12. April 1668, kun giver et Referat isprængt nogle Citater.¹⁾

Fra Toftum på Rømø har Thade Petersen fremdraget²⁾ en Grandevilkår, der blev vedtaget 1705 og tinglyst på Tingdagen i Tvismark 1/3 1709. Vilkårsbrevet fra nævnte By er ret udførligt, består af 13 § og indeholder adskillige Oplysninger om Landbrugsforhold. — Juvre på Rømø fik sin skrevne Grandevilkår 10/8 1780. Med Undtagelse af enkelte mindre væsentlige Punkter er den en ligefrem Afskrift af Vilkåren fra Toftum.³⁾

¹⁾ P. Eliassens Artikelrække: »For Ret og Dom i Gram Herred« I—II (Hejmdal 25/9—28/9 1925) kunde fortjene at blive optrykt et lettilgængeligt Sted.

²⁾ Sønderjydske Aarbøger 1904, 238 ff.

³⁾ Sønderj. Aarb. 1904, 241 ff.

I Varnæs blev hvert Forår i April forfattet en Vedtægt (et Græsbrev), idet 12 Mænd blev udvalgte og enedes om, hvordan man skulde forholde sig denne Sommer. Originalen af en sådan Vedtægt for År 1677 9/4 er endnu i Behold og er udgivet af Jørgen Fausbøl i hans lille Bog: »Degn Gammelgaard i Varnæs« (1913), 47 ff.¹⁾

I sit udmærkede agrarhistoriske Arbejde: »Die Dorf- und Flurverfassung im Amte Tondern im 17. und 18. Jahrhundert«²⁾ nævner Hans-Peter Carstensen, at han i Statsarkivet i Kiel har fundet 13 Landsbyoverenskomster og Vilkårsbreve fra Nordslesvig — især fra Tønderegnen. Ikke mindre end fem af disse var fra Rabsted Sogn i Slogs Herred — fra Tiden 1593 (I), II 1648, III 1699, IV 1701, V 1749, udgivne af Carstensen Side 248—72 i hans ovennævnte Afhandling. De øvrige af Carstensen omtalte Byvilkår hidrører fra Vimmersbøl (År 1602), Bølsbøl I 1688, II 1750, Alkersum 1725, Sottrup 1702, Vollerup 1716, Reglement fra Østerlandsfær 1773, Højer 1804.

Hertil kommer, at R. Mejbørg i sit Værk: »Nordiske Bøndergaard« I (1892) — der indeholder meget mere end Titlen lover — omtaler Grandevilkår fra Oversø Sogn, Frørup By (1687), Store Danevirke (1637), Frørup (1688) og Øster Lindå (1692). — Der findes endvidere i Glücksburger Arkiv LXXXIV b i Rigsarkivet i København samt i Arkivet i Kiel endnu nogle på Tysk affattede ikke udgivne Vider fra Sønderjylland.

Man må håbe, at der i Fremtiden må blive Mulighed for at skaffe de nødvendige Penge til Veje, så vi kan få udgivet på et Sted alle de endnu spredt tilgængelige og utrykte skriftlig udarbejdede Lovbestemmelser, der forefindes vedrørende de gamle sønderjydske Landsbyer. Det vil være af en Del Betydning også at få denne Slags historiske Kildeskrifter fra vort Grænseland udgivet i så stort et Omfang som muligt.

¹⁾ Roost Græsbrev er omtalt af J. Fausbøl i Minder fra Branderup Sogn og Roost (1911), 135—36.

²⁾ Trykt i Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte Bd. 54 (Kiel 1924), 153—280.

Når Arkivet i Åbenrå bliver helt færdigopstillet i sin nye Bygning, vil der sikkert blive god Lejlighed til her at finde nye Vider og Vedtægter, Vilkårsbreve, Kontrakter mellem Bymænd og Bysmed o. s. v., som så kan blive udnyttede af Bondehistorikerne og af de sønderjydske Lokalhistorikere. Ikke mindst de sidste kan have Gavn af at blive gjort bekendt med vore Landsbyvedtægter. Disse tilsyneladende så tørre juridiske Dokumenter rummer i deres Paragraffer og bag deres Lovbudsstil et rigt Mylder af Enkeltheder, der tit på særegen Måde levendegør for Eftertiden det daglige Liv, som det førtes i de gamle, sammenbyggede Landsbyer. Man finder i Virkeligheden ingen Kildeskrifter, der sætter Nutidsmennesker mere lyslevende ind i Befolkningens Tankegang og Livsvilkår i Fællesskabets Tid, end disse gamle Bestemmelser, der var fremgaaede af Slægtleds Forhandlinger og Drøftelser på Bystævnet. Vi hører i dem om Oldermænd og Bylav, Byhorn, Tromme og Talliepinde, om Mødetid og Mødested for Bymændene, når de skulde samles til Grandemøde, hvor man ofte drøftede Forholdene i Byvangene — tit Konflikter, der var opståede som Følge af Brud på Markfreden —, og Tiden for Begyndelsen af vigtige Arbejder som Sædetiden, Slet og Høst. Vi får at vide, hvad Byhyrde, Markmænd og Bysmed fik i Løn, og hvad de skulde bestille for den, og vi belæres om, hvorledes Bymændene havde at opføre sig i Gildehuset

Landsbylovene bærer ofte Præg af litterær Smag, idet de er nedskrevne af Herregårdsskrivere, Præster og andre Personer, der kunde føre en Pen; men det er dog tit lykkedes at overføre på dem friskt fra Folkesproget megen djærv Enfold og Fynd.

Efter disse almindelige Bemærkninger kan det måske være af Interesse at blive gjort bekendt med nogle af Bestemmelserne fra enkelte af de sønderjydske Grandevider. — I E r r i g s t e d skulde således de to Byledde være hængte og ved Magt fra Vor Frue Dag ved Fasten (25/3) og indtil Ævret blev opgivet, når Høsten var bjerget. — I N e d e r J e r s d a l havde man Frist helt til St. Jørgensdag (23/4) med at gærde og gablukke for Rugvan-

gen, men om Voldborg Dag (Voldermisse eller Philippi Jacobi Dag 15) skulde både Udgårder og Indgårder være ganske færdige og væрге for Vangen; de skulde være så vel i Orden, at de kunde stå for 6 Mands Syn, — ellers måtte der betales Bøder. 8 Dage efter Voldborg Dag skulde de samlede Bymænd gøre op, hvormeget enhver kunde tilkomme at græsse på. Der måtte ingen Geder være i Byen, og ingen måtte tage Kreaturer i Græs for Får. — Kornet måtte i *A l l e r u p* (Toftlund Sogn) ikke bjer- ges, førend Bymændene havde taget fælles Bestemmelse derom. — I *R ø d d i n g* Vide var en Undtagelse. Blev en Ager Byg eller andet Korn modent før det øvrige Korn på Bymarken, skulde Oldemanden og tvende Naboer besé Ageren, og var det sandt, den var moden, havde Ejeren Lov til at høste den før det andet Korn. — Alle Mændene i *A l l e r u p* skulde møde til Grandestævne, når de tilsagdes; den, som ikke mødte, skulde straks pantes for 4 Skilling, hvis han da ikke havde lovligt Forfald eller lå i Sygeseng. — I *Å b ø l* (Tislund Sogn) var Bøden for samme Forseelse 3 Skilling. — Hvis en Mand i *N ø r r e V o l l u m* (Døstrup Sogn) ikke kunde møde til Grandestævne, skulde han sende en Stedfortræder. — I *R u g b j e r g* (Øster Løgum Sogn) var Bøden for Udeblivelse 1 Skilling til Kongen og 1 til Byen. — Der findes i Lovene mange Bestemmelser om Kvægets Pasning, ligesom der også om Heste, Får, Svin og Geder gives Direktiver, som skulde følges. I *A l l e r u p* måtte man således ikke lade Tyre, Heste og Øg gå mellem Kornet, når det stod på Marken i Skok. Det skulde først køres ind, inden Stubbenes Senegræs måtte udnytted. På *R ø d d i n g* Mark måtte ingen understå sig i at lade vrinske Bæster eller løse Racheler (dårlige Heste) gå iblandt de andre Heste, hverken i Plovtiden eller nogen anden Tid; de skulde holdes i stærkt Tøjr. — I *V i n u m* måtte ingen tøjre Føløg ved Kornet på Marken længere end til 8 Dage før St. Hans. Siden skulde de gå på Fælled. — Bymændene i *L a n g e l u n d* (Agerskov Sogn) holdt al deres Agerjord skiftet i 8 Indtægter, og dersom en Mand i Høstens Tid blev syg, skulde de raske hjælpe den syge. — I *R ø d d i n g*

skulde enhver af Bymændene, som havde Hest og Vogn, age Krøblinge af Byen; Præsten var dog fri for at deltage i denne Kørsel med de gebrækkelige. Hvis så en eller anden undgik at yde sin Agning, skulde han bøde 1 Rdlr. til Kongen og 1 Rdlr. til Byen. Forøvrigt findes der i en Mængde Vider Lovbestemmelser om Hjælp til fattige og syge.

Ingen måtte tøjre Kreaturene for nær ind på Naboens Mark, ejheller måtte det tillades fremmede at grave Tørv i den fælles Mose (L a n g e l u n d). Den, som skiftede Tørvegrøfter og Flauejord for nær til Naboens, skulde give $\frac{1}{2}$ Td. godt Øl til Granderne og 1 Mark i Bøde (A b ø l). I V i n u m var Bøderne for samme Forseelse 1 Ddlr. til Herskabet og 1 Td. Øl til Byen. — I N e d e r J e r s d a l skulde hver Mand holde sine Svin prynede (ringede) i Næsen fra Vor Fruedag (25/3); fandtes derefter noget Svin uprynet, skulde Ejermanen give Naboerne hver Gang for hvert Svin 4 Skilling. — I R u g b j e r g måtte intet Svin findes uprynet hele Året om.

— — — Ja, sådan kunde man blive ved at fremdrage Træk fra Landsbylovene om småt og stort fra de gamle Bondetider, men dette vil imidlertid føre for vidt i denne Forbindelse, hvor det først og fremmest har været om at gøre at give nogle Prøver på Indholdet af den kulturhistoriske Kilde, som vi besidder i vore Lovvedtægter trindt om fra Sognene, inden vi går over til at høre, hvad der fra en senere Tid end Landsbylovenes forefindes til Oplysning om visse Sider af gammelt sønderjydske Landsbyliv.

I enhver Landsby af nogen Størrelse var der forhen Byfoged eller Grandefoged,¹⁾ som ledede Forhandlingerne, der blev ført mellem Mændene på den officielle Samlingsplads: Bystævnet eller Grandestævnet. Stævnepladsen var almindeligvis på et praktisk beliggende Sted i Landsbyen. Om Vinteren holdtes Møderne dog i Grandefogedens Stue.

I S k j e l d e på Broager hed det, når Bønderne skulde samles om Byens Anliggender, at man skulde til »Ga'es«, d. e. Gade-

¹⁾ Grande betyder Nabo. På Als hed den Mand, der ledede Byens Sager, Synsmænd.

stævne. Bystævnerne har her forhen været holdt på Gaden, senere blev de altid holdt i Skjelde Kro. Når der skulde afstemmes om en vigtig Sag, havde de, der stemte for Sagen, at lægge højre Hånds Tommelfinger på Bordkanten; thi først da var Stemmegivningen bindende.¹⁾ — Fra Als oplyses, at i Fællesskabets Tid samledes Byens Bønder, når Kornhøsten nærmede sig, til et Grandemøde, som de fleste Steder (ved Sommertid) holdtes på Byens Gade, hvor der kunde være sat nogle Sten til at sidde på, eller de tog Plads på et Dige.²⁾

I Stevning kom Bønder og Småfolk sammen til Mue (d. e. Mod eller Møde) ved en Gård, hvor der var en græsbevokset Plads; der var dér en stor, flad Sten, som de kunde sidde og skrive ved, hvis de skulde have noget skrevet op. Og der var ligesom et lavt Kampestensgærde, hvor Bymændene kunde sidde; men der var ingen egentlige Sæder, heller ikke noget Træ. Nu er denne Grønsværplads taget ind til Have. På Stevnhøj Vest for Magstrup (Gram Herred) holdtes i gamle Dage Ting. Navnet kunde dog tyde på, at Bystævne også har været holdt på denne Høj.

Grandefogeden eller Byfogeden havde til sin Hjælp Snefoged, Firemænd, Stodderkonge, Brandopsynsmænd³⁾ Helligdagsfogeder m. fl. Der er dog kun overleveret få Oplysningen om disse Bestillingsmænd. I Rørkær Bys indholdsrige Grandebog, som Pastor J. Hansen, Hostrup, har givet Uddrag af⁴⁾ findes gode Meddelelser om de såkaldte Firemænd. 1792 skrives der i Grandebogen, at de fra gammel Tid hvert År til Majdag afløstes af fire andre. To var Repræsentanter for de Solviger, én for de Tønderhuser og én for de Kogsbøller Bol. Disse fire Mænd varetog Byens Anliggender, og en af dem var Byfoged. Forterne, Vandløsninger, Siler, »Støvninger« (Stauung) stod under deres Tilsyn; ligeså også Vejene. Hvem der ikke udførte det

¹⁾ Fausbøl: Minder fra Sundeved og Felsted Sogn (1914), 11.

²⁾ Henrik Ussing: Det gamle Als (1926), 43, 27.

³⁾ Om Brandværn og Brandopsynsmænd i Ø. Løgum se Hejmdal 21/4 1932 (en udførlig Artikel af Chr. Nielsen).

⁴⁾ Sønderjydske Månedsskrift 1929—30, 169—73, 186—89.

ham tilkommende Arbejde, fik en Advarsel af Firemændene. Frugtede denne ikke, måtte der betales en Bøde til Byens Kasse. Ved Sendrægtighed kunde Bøden fordobles. Firemændene skulde hente de Folk til Grande, der ikke var mødt; derfor måtte der ydes dem en Skilling. Blev nogen borte til Trods for Firemændenes Varsel, måtte vedkommende betale dobbelt Bøde. Fra dem, der ikke straks sendte Grandebudet videre, fik Byens Kasse 3 Skilling, og én, som ikke blev, til Grandemødet var til Ende, 2 Skilling. Byens Andel ved »Sveltenborg« i Nørreå skulde Firemændene hvert År forny i rette Tid, medens så de øvrige Bolsmænd havde at besørge Gravningen ved Jørgen Petersens Kokfenne. Endvidere påhvilede det de fire Mænd i Samarbejde med de Jepsinger at vedligeholde Sporet på Høvejen på begge Sider af Strømmen. Skulde nogen i Byens Anliggender til Tønder, Sæd, Emmerske, Kornved, Jepsing eller Høstrup, tilfaldt dette også en af de fire uden særlig Betaling. De sidste Firemænd, der navngives i Rørkær Grandebog, fungerede i 1878.

Til at opkræve Gadepenge i Skjælde udnævntes to Fortalsmænd, den ene fra selve Byen og den anden fra Udflyttergårdene. Denne Bestilling gik på Omgang. Opkrævningen skete i Kroen i Forsommeren efter Såtiden.¹⁾

Helligdagsfogederne udgjorde i Agerskov sammen med Præsten Fattigkommissionen. I Byen udøvede Helligdagsfogeden en Art Politiopsyn, passede på Snekastningen o. s. v.²⁾

Stodderkongen var som oftest en gammel Mand, der gik rundt med et Spir og jog de udensogns Bejfolk (Tiggere) væk. Disse Bejfolk var en ren Plage. De kunde komme viden om fra. Grandefogeden var nødt til at have et Hjælp til at holde dem borte. Peter Timmermann i Skærbæk har fortalt om, hvorledes Stodderkongen dér skulde indsættes i Embedet af Amtmanden Johansen i Haderslev. Niels Uldrup skulde så også derud og indsættes. Da han kom tilbage,

¹⁾ J. Fausbøl: Minder fra Sundeved og Felsted Sogn (1914), 13.

²⁾ Evald Tang Kristensen: Jysk Almuelliv, Tillægsbind V, Nr. 458.

spurgte de ham om, hvordan det gik. »Ja, de gik missel gåt«, siger han, »mæn de tåw såen en Fandens Ti, å så såå æ te æ Amtmand, om han it snåer vild arrestejer mæ. Han smilld jo ar er å så fæk er da en Æænd«. — Han mente jo, om han vilde ekspedere ham.¹⁾ — Stine Jakobs Mand i Rødding var Stodderkonge. De Tiggere, der voldte ham mest Besvær, var to Kvindfolk fra Hygum Mark, kaldet »æ Hytkvind«, henholdsvis Hyt-Ann og Hyt-Lisbet. De to lokkede ham engang i et Baghold, hvor de trak Bukserne af ham og tog dem med. Efter den Tid tog han sig i Agt for disse Furier. Ved hans Død blev ingen ny Konge sat i hans Plads i Rødding; Stillingen inddroges.²⁾ J. Fausbøl har i Minder fra Branderup Sogn og Roost (1911), 63—66 givet en Del Oplysninger om Branderup-egnens Stodderkonger, og fra Als findes der udførligt skrevet om Emnet i Dr. Ussings Bog, 23—26. — — —

Når der skulde være Grandestævne, sendte Fogeden en Bystok rundt fra Gård til Gård. Til denne Stok, som hver Bonde havde Pligt at fly sin Nabo, der skulde sende den videre, var fæstet en eller flere Jernringe. Til Ringen(e) bandtes en Seddel, hvorpå var skrevet Besked om Grandelavsmødets Afholdelse. Stokken betegnes ikke altid med det samme Navn i de forskellige Landsbyer. I Vedsted kaldtes den for æ Grandpind. Den var der af Træ. I Agerskov hed den også æ Grandpind. De Kådnere, som skulde besørge Cirkulærer, havde også en Pind, der førtes fra den ene til den anden. »Den Kådner, hos hvem den er, besørger Brevene«. ³⁾ Lund By i Burkal Sogn havde endnu i 1915 sin Grandepind i Virksomhed, når »Gadesedler« skulde sendes rundt. Bekendtgørelsen blev bundet til en Jernstang, der var ca. 25 cm lang, firkantet, med et Øje eller en Ring forneden til at fastbinde Sedlen i.⁴⁾ Til vor Tid har man også i Hjolderup ved Bjolderup ladet en Grandepind (Budstikke) gå fra Hus til Hus, når Bymændene

¹⁾ Evald Tang Kristensen: Jysk Almueliv, Tillægsbind V, Nr. 453.

²⁾ A. J. Marcussen: Optegnelser fra Rødding By og Sogn (1912), 72.

³⁾ K. J. Lyngbys Saml.: Afskrift af E. Tang Kristensen (Dansk Folkemindesamling).

⁴⁾ M. S. i Sønderjydsk Maanedsskrift 1928, 192.

skulde samles til Grande. For en Del Aar siden havde Budstikken sit Ophold hos Gårdejer Jep Holdt. Den bestod af et Stykke Træ af Længde som en god halv Tøjrepæl med et Hul og en Strikke igennem til at hænge den i. Hullet fandtes henimod dens øverste lidt tilspidsede Ende. »Såvidt man kan se for Maling, hvoraf det gamle Trofæ igennem Tiderne er bleven forsynet med flere Lag, er det af Egetræ. Foruden flere utydelige Navnetræk, bærer det meget tydeligt udskaaret Aarstallet 1750.«¹⁾ — Når Gadepinden i V a r n æ s blev sendt om, hed det: »Vi skal til Gade.«²⁾ Hver Gård havde her sit Grande på Omgang. Over Døren i Grandets Gård var Grandpinden stukket ind i Taget. Skulde Sognets Byer samles, var det ved G r a n d s t e d L e d i B o v r u p. — I S t e n d e r u p kaldtes Pinden T a v, og Stævnestedet var en Mark til Gården: T a v h a v p o l d. — L ø g u m k l o s t e r har sin Udråber, der råber på Gade og ringer, når Sognet skal have en Sag frem. Nu råber han også ud for Markedsdans.³⁾ — I F r ø s l e v har T h ø r k i l d G r a v l u n d set en Bystok: en Jernstang med Ringe i Enderne og på Siderne. Især blev den sendt rundt for at melde, at ingen måtte komme for nær til Landmålermærkerne, som sattes, da Grænsen i 1920 blev draget. Frøslev Budstikke er vel til endnu. — H a n s P e d e r s e n, R ø r k j æ r, meddelte til E v a l d T a n g K r i s t e n s e n, at »for mange År siden havde vi her en Gadepind. Det var en lille firkantet én, der sendtes fra Nabo til Nabo, og når man fik den, skulde man til Gade eller til Grande, hvor Byens Anliggender blev forhandlede. Det hed: »Vi skal til Gade«. Mødestedet var her i Kroen, men i andre Byer skiftede det fra den ene Mand til den anden. Gadepinden bruges endnu i B j ø l d e r u p og B y l d e r u p.«⁴⁾ — I H ø r u p h a v (Als Sønder Herred) var der endnu i hvert Fald i 1922 Husejere, som opretholdt et Lav eller en Sammenslutning med den Bestem-

¹⁾ Dansk Folkemindesamling 1906—47: 3214.

²⁾ E. Tang Kristensen: Jydsk Almueliv, Tillægsbind I, Nr. 1594.

³⁾ Thorkild Gravlund: Sysselbogen (1931), 208, 223, 234.

⁴⁾ Evald Tang Kristensen: Jysk Almueliv, Tillægsbind I, Nr. 1593. — I E m m e r s k e skete Bekendtgørelserne ved »Gadesedler« (Cl. Eskildsens Opt. 1922).

melse, at to Mand overtager Ringningen med Klokkerne i Hørup Kirke ved Jordefærd fra Høruphav By. Pligten til Ringningen ordnes af Budstikken: »æ Ringstok«, som den i Almindelighed kaldes. Den er ca. 30 cm lang, 4—5 cm i Firkant, og på dens Sider er alle Husejeres Navne eller Bomærker udskårne. Stokken sendes i Navnenes Rækkefølge fra Nabo til Nabo. Hvor Ringstokken kommer til sidst, bliver den liggende, indtil der igen indtræffer et Dødsfald i Byen. Indehaveren af Stokken skal så med sin nærmeste Nabo trække Klokkerne ved Begravelsen. Er denne Forpligtelse opfyldt, sendes Budstikken til Naboen, der skal ringe næste Gang. Den ældre Ringstok i Byen var fra 1784, men der har ifølge gamle Folks Udsagn været en endnu ældre Stok. Midt i 1890'erne blev der lavet en ny By-stok, på den gamle var der ikke Plads til flere Navne. Høruphav overlod i 1922 den gamle Stok til Sønderborg Museum.¹⁾ Og fra S ø s t overlod Købmand Nielsen i August 1932 Åbenrå Museum Landsbyens Grandestok. Denne Stok er af flad og aflang Form, forsynet med Håndtag og Strikke til Ophængning. På den ene Side er indskåret: S ø s Naboe G. Stock Anno MDCCLXXVI (1776). Nedenunder og på den anden Side findes Bymændenes Forbogstaver, ialt 12 eller 13, af hvilke flere betegner kendte gamle Bondeslægter i S ø s t. Rester af en Snes Småsøm i Stokken viser, at Rundskrivelserne til Bylavets Medlemmer har været fæstnet til denne.²⁾ — S k o v v b y på Als havde en særlig smuk Budstikke, hvad man kan se på det Fotografi, der findes af den i H e n r i k U s s i n g s Bog: »Det gamle Als« (1926), 27. — I P ø l på Sydals afleveredes den såkaldte D y n d s t o k eller B o m æ r k e s t o k ved en særlig Lejlighed: Før 1868 skulde den daglige Vogtning indtil Vitudag (15. Juni) foretages af tre Karle, som Medlemmerne af Grandelavet efter Tur sendte ud. En af de tre Hyrder gik om Aftenen hen til Nr. 1 af de Gårde, som den følgende Dag skulde stille Vogtere, afleverede den ovennævnte Stok, hvori alle Ejernes Bomærker var indridsede og sagde: »Æ skul sejj, te do

¹⁾ Thisted Amts Avis 25/4 1922 efter Dybbølposten.

²⁾ Hejmdal 26:8 1932.

skal var Dønd morn, aa do æ den føøst«. Den første af de ny Vogtere bragte Budet til den anden, og denne igen til den tredje. Efter Vitusdag var det tilstrækkeligt, når en Vogter gik en Rundgang om Morgenens, og en anden om Aftenen; på den Tid af Året var der ikke stor Fare for, at Kvæget skulde gå i Dynd.¹⁾

Det er allerede nævnt, at Bymænds Navne eller Bomærker var indskårne i flere af Bystokkene. En smuk Samling af Bomærker: Skovby Grandelavs har Henrik Ussing et Billede af i sin Alsbog S. 30. Og Jørgen Fausbøl har i sine Småbøger: »Degn Gammelgaard i Varnæs« (1913), S. 52 og »Minder fra Sundeved og Felsted Sogn« (1914), S. 19 Afbildninger af Bomærker fra Varnæs og Skjælde.

Når Bymændene var samlede på Sankelsen eller Bystævnet, ledede Grandefogeden naturligvis Forhandlingerne.²⁾ I enkelte Egne var der to Forstandere for Grandelavet, således på Sydals. Her mødte 1. Maj Grandelavet hos en af Forstanderne, og så valgtes for Skovbys og Fjelbys Vedkommende de nye Forstandere for Pøl — en Sump- og Engstrækning ude ved Østkysten — for det kommende År og de 8 Mænd, som skulde hjælpe dem med Arbejdet. Disse bestemte så, hvilken Dag Kvæget skulde drives på Græs. Grandelavets Medlemmer fik nu Påbud om at bringe hver sit Stykke af det omgivende Gærde og Stendige i Orden og mærke deres Stykker med Bomærker. Hvem der ikke efterkom Paabudet, idømtes Bøder af Forstanderne og Ottemændene.³⁾

Fra Hammelev Sogn (Gram Herred) er overleveret en lille Optegnelse om, hvorledes det årlige Allermændsting holdtes i Torning Kro. Pensioneret Lærer N. J. Andersen var i 1867 med til et Allermændsting dér og måtte give Håndslag på, at han vilde fordele Skatten redelig på de for-

¹⁾ Henrik Ussing: Det gamle Als 1926, 31.

²⁾ Det var på Gabøl Grande, man skulde have holdt det berømte Grandemøde, hvor Bymændene vedtog at indebrænde den formentlig farlige Kat, der var blevet anskaffet for at udrydde Byens gruselig Mængde Mus! (Se Nørgaard: Fra Nustrup Sogn 1902, 21).

³⁾ Ussing: Det gamle Als, 31.

skellige Jordejere. Embedsindtægterne i Styding var to gamle Daler.¹⁾ — I Københoved (Skrave S., Frøs og Kalvslund H.) har der vist ikke været Grandestævne siden Udskiftningen blev sluttet 1793. Byen blev da så godt udskiftet, at Gårdene kom til at ligge hver i sin Mark. I 1910 var der i alt Fald ingen, der vidste noget om Grandestævne eller Byfællesskab at sige i Københoved. Udskiftningsprotokollen gemtes i 1910 hos J. N. H. Skrumsager. Den var i Folio på 228 Sider og vilde trykt fylde over et Par Hundrede Sider i Sønderjydske Arbøger.²⁾ — Urmager A. J. Marcussen kunde i 1910 ikke huske, at der i Rødding havde været holdt Grandestævne, selvom Byen i hans Barndom var en ren Bondeby med 20 Gårde og o. 35 Huse. Der var heller ingen Steder, som kaldtes Stævnepladser eller Gadestævnet.³⁾

Da Knud Smed i 1859 kom til Hygum (Frøs og Kalvslund H.), var der i denne By en Del Fællesjord. Smedens og Hjulerens var Fællesjord, og der var et Stykke Jord, der brugtes til Lergrave, hvor alle kunde tage Ler, og der var et fjerde Stykke. Afgifterne deraf gik til Grande. Et sådant holdt man Mikelsdag. Da blev alt Fælles jævnet. Vejenes [Græsning] blev lejede ud, og hvad der kom ind, blev brugt til Udbedring af Siler eller Overkørsler el. lign. Hvad der blev tilovers, blev drukket op, og hver gav lidt til Gildet. Nu vilde man kalde et saadant Gilde for et Sviregilde. Der blev drukket en Del Brændevin; der var dog ingen, der blev fulde, men heller ingen var gænske ædru. »Vi har det Gilde endnu [1910], men nu går det jo knap saa galt til«. Det gik ikke på Omgang med at holde Gilde. Der var f. Eks. en Mand, der havde bygget for nær o æ Vej. Så blev det ordnet sån, te æ Gild skuld stø ve ham, men æ Grander skul jo betål det.⁴⁾

I Hjerting (Frøs og Kalvslund H.) havde man »grov møj« med Grandestævne i Tiden før o. 1850. På Stævnet blev

¹⁾ Optegnet 1918 (Dansk Folkemindesamling 1906/23: 3017).

²⁾ Opt. 1910 af Poul Bjerger, medd. af Dyrkløge J. J. Gram, Københoved (DFS 1906/50).

³⁾ Opt. 1910 af P. Bjerger, medd. af A. J. Marcussen (DFS. 1906 50).

⁴⁾ Opt. af P. Bjerger, medd. af Knud Smed, Hygum (DFS. 1906 50).

behandlet alt, hvad der nu afgøres i Sognerådet. Man havde Bytyr, som man var fælles om, derimod ikke Byorne; Søerne trak man til Skærbæk Mølle, hvor der holdtes Orne.¹⁾ — Lærer M. J. Skov, Øster Åbølling har meddelt, hvorledes man på Mortensgrandet (10/11) ordnede visse økonomiske Affører. Det var sådan i den Tid, Jorderne endnu ikke var udskiftede, at Gårdmændene overlod til Småfolkene så meget Land, at de kunde græsse en Ko eller to; de betalte ingen Købesum for Jorden og svarede heller ikke Skatter eller Afgifter, men betalte blot en lille årlig Sum til Byen, kaldet Gengift. Summen beløb sig til 1 eller 2 gamle Dalere. De blev betalt på Mortensgrandet og fordelt mellem Gårdmændene. Grandet kaldtes også Grejslæg, måske af Hensyn til denne Deling. I Fremmedherredømmets Tid blev Gengiften befalet afløst, og i Øster Åbølling afløstes den med det femdobbelte af Gengiften, »hvad man vist må kalde en billig Overenskomst (!)« Gårdmænd og Småfolk enedes selv derom, og Jorden er nu gået over i Småfolks Eje.²⁾ — I Brandrup holdtes også Bygilde Mortensaften (10/11). Voldborgdag (1/5) lavede man på Grandet et Overslag over Byens Indtægter og Udgifter, Græslæg, Hyrdernes Lejemål o. s. v., og Mortensaften kunde der så holdes Afregning over alt, hvad der i Sommerens Løb var foregået. Hvem der havde haft flere Kreaturer på Fællesgræs, end der tilkom ham efter Otting, betalte derfor til Byens Kasse, og hvem der på Grund af Fattigdom manglede Besætning og havde efter sin Otting for lidt med Byhjorden, fik dette godtgjort af Byens Kasse. Fra gammel Tid har Mortensgrande i Brandrup været en fuldstændig Regnskabsaften; her blev Bøderne betalte, og de Tønder Øl, som i Årets Løb var forbrudte, blev drukket. Der kunde jo være flere Tønder, som måtte tømmes, så man drak så længe, man orkede. Med Ophævelsen af Fællesskabet forsvandt både Bøder og Øldrikningen, men Grandet blev ved. Byens Regnskab skulde afgøres, Betaling for Græs-

¹⁾ Opt. 1910 af Poul Bjerge, medd. af Jens Terkelsen Jensen, f. 1820 på Gastrupgård.

²⁾ E. Tang Kristensen Jysk Almueliv, Tillægsbind V, Nr. 336.

ningen på Byvejene, der var blevet udlejet ved Majdag, blev nu indkrævede, nogle af Pengene blev anvendt til Byens Vel og Resten drukket op i Kaffe-punsche, eller måske omvendt: der blev dukket så længe man kunde, og Resten gik til Byens Vel. Foruden de offentlige Sagers Afgørelse blev også private Mellemværender ved denne Lejlighed bragt ud af Verden, først med Munden og til sidst med Hånden, så der mod Slutningen kunde være enkelte sårede. Men det må siges, at det aldrig førte til Retssager, hvad der blev afgjort paa Grandet. Efter Sammenkomsten dér var de betræffende Sager ude af Verden. Forsømte man at påtale en Krænkelser af en Nabo den Aften, var Sagen forældet. Mortensgrandet blev holdt helt ned til Nutiden. Den 10. November 1839 findes følgende Bemærkning i Grandebogen: »Anders Lyck købte Overmålet af Magasin-Rug for 40 Skilling lybsk (3 Mk.), som med den øvrige Kassebeholdning blev drukket op. — Morten Refslund.«

Magasin-Rug, der af hver enkelt blev leveret på Grandestedet, gav altid ved den sidste Opmåling Overmål. Siden hen gik det over til en fast Pengeafgift.¹⁾ — Grande i Emmerske (Tønder Landsogn) afholdtes to Gange om Året, e Mikkelsdawsgrand og e Majdawsgrand. Mikkelsdag betales Landlejen, og Majdag udlejes Kommunens Jorder og Veje. Granden afholdes på e Grandstej, aldrig i Kroen. I mange År har Grandestedet været i Peter Sørensens Gård, men har iøvrigt vekslet flere Gange. Grandestedets Vært får en lille Sum for at sørge for Beværtningen, og der er fra gammel Tid nøje bestemt, hvor meget Brændevin der skal købes. Der var altid så rigeligt, at det forhen ikke var sjældent, man måtte køre enkelte hjem på en Trillebør.²⁾ I Daler (Lø Herred) var der endnu i 1911 Fastelavnsgrande. Daler havde lidt Jord inde i Byen, så meget, så man kunde tøjre et Får på -jet. Og så havde Byen et andet Stykke ude ved Landevejen. Det havde man lidt Indtægt af. De indkomne Penge brugtes til at holde

¹⁾ J. Fausbøl: Minder fra Branderup og Roost (1911), 32—33.

²⁾ Opt. 1922 af Cl. Eskildsen, medd. af Snedker Jens Sørensen, St. Emmerske (DFS 1906/43).

Gangstier og Skolestier vedlige med. Formanden afgav sin Stilling hver Fastelavn. Og så var der Gilde. I gamle Dage fik de belejen Smørrebrød og Kaffe og Kaffe-punsch. I 1911 kom Kvinderne også med, og da var der almindelig Spisning. Protokollen stammede helt fra 1773.¹⁾ — Man havde i Felsted (Lundtoft H.) en Oldermænd, der gik af ved Midsommergildet, og en ny blev indsat. Da skulde alt Regnskab afgøres. I Fællesskabets Tid var der meget for Oldermænden at gøre. Senere blev der næsten ingen Ting. Han ordnede det med Snekastning o. l., og det var næsten også det eneste. Når der var Lig, som skulde begraves, skulde alle med til Ligfølge. Den, som ikke mødte, skulde betale Mulkt, der skulde opkræves af Oldermænden ved Midsommergildet. Alle Gårdmænd, Kådnere og Inderste var med til dette Gilde. Oldermænden og én til bestemte, hvor meget der skulde drikkes. Det blev holdt i Kroen.²⁾ — Ved Martinsgrandet i Harres Vest for Brede, der endnu holdtes i 1904, blev alle officielle Forretninger afholdt ved et Møde i Skolen, bl. a. Modtagelsen af og Uddelingen af Vejpengene. Derefter samledes Mænd og Koner til fælles Kaffe-bord i den Gård, hvor Gildet gjordes dette År. Efter Kaffe-bordet spillede Mændene Kort, indtil Aftensbordet blev dækket — efter gammel Skik med kogt Skinke, Hvidkål og Kartofler. Til Slut blev der nydt våde Varer, og Stemningen blev da ofte ret munter.³⁾ — I Landsbyen Tråsbøl i Sundeved holdtes Mortensgrande endnu i 1907. Både Husmændene og Gårdmændene valgte ved den Lejlighed deres Oldermænd. I Gårdmændenes Lag var Aftensmæden vel lidt bedre end i Husmændenes, men Snapsen og de små sorte var man fælles om. Kvinderne var ikke med.⁴⁾ Fra Skjælde på Broager foreligger der også Oplysninger om Grandegilder. I denne By skulde der be-

¹⁾ Opt. 1911 af P. Bjerger, medd. af Gårdejer Nis Christensen, Daler, f. 1825 (DFS 1906/50). Se nærmere Vider og Vedtægter III, 55 f (om Daler Bys Regnskabsbog etc.).

²⁾ Opt. af P. Bjerger. Medd. af Aftægtsmand Jørgen Iversen i Sveirup, f. 1838 (DFS 1906/50).

³⁾ Hejmdal 15/11 1904.

⁴⁾ Hejmdal 7/11 1907.

tales G a d e p e n g e ved St. Hansdagstide for Afgift af nogle gamle Boplads, hvor der havde ligget 11 Udflyttergårde, samt for Gadelandet. Efter Indkrævningen holdtes et Gilde, der kaldtes P l o v ø l. Hvem der ikke mødte til det fastsatte Klokket, skulde bøde i Forhold til Ventetiden, og fuldstændig Udeblivelse blev en større Bøde. Der blev drukket Kaffe med Krydderboller til og derefter Kaffepunsche. Kaffen og Kagerne betalte enhver for sig, men Brændevin og Tobak blev købt for de indkomne Penge. Så blev der forhandlet om Byens Anliggender; siden spilledes Kort med en Omgang Kaffe-punsch af og til. Kunde de indbetalte Penge ikke slaa til, opkrævede man noget mere; ligeledes bevilgede man en lille Sum til Karlens Plovøl. Ingen måtte gå bort, før Fortalsmanden havde hævet Lavet. Da Realbyrderne blev afløst 1885, blev Grundhyren og Gadepengene også afløst, og heldigvis gjorde dette Ende på Drikkegilderne.¹⁾

Det er Fællesskabet, der er Forudsætningen for de mange forskellige B y l a v s g i l d e r, der forhen holdtes i Landsbyerne. Vi har allerede hørt om M o r t e n s g r a n d e, M a j d a g s g r a n d e, P l o v ø l m. v.; men der kan nævnes endnu flere Sammenkomster, der havde Forbindelse med Landsbyfællesskabet, Ejendomsforholdene el. lign. Chr. Hanssen, Nørremølle, har fortalt om flere Bylavsgilder til Evald Tang Kristensen: Vitusdag (15. Juni) om Eftermiddagen samledes Bymændene i Øster- og Vester-Sottrup, men hver By for sig, i Kroen, for at afgøre Fællesanliggender, f. Eks. at skillinge sammen til Skovfogdens Løn og at leje et Stykke Fællesjord ud. De beværtedes med Kaffe og to Punsche og fik så Flæsk og Langkål samt stuede Kartoffler. »I min Bedstefaders Tid fik de kun en Snaps og Øl dertil.« I Snogbæk holdtes desuden Mikkelsgilde, men det var kun for de Bønder, der hørte under Sandbjerg. Disse Bønder ejede en Lykke, der lejedes ud til en Mand i Ullerup. De fik ligesom de andre Kaffe og to Punsche o. s. v. M o r t e n s-

¹⁾ J. Fausbøl: Minder fra Sundeved og Felsted (1914), 12-14.

gilde holdtes for hele Byen, og der var Konerne med. Dette Gilde holdtes lige så vel som Mikkelsgildet og andre Gilder i Kroen. Men i ældre Tider har Konerne vist ikke været med. Der beværtedes med Dyresteg, Hare- og Gåsesteg. Ovenpå var der Dans. Disse Gilder, der stammede fra Fællesskabets Tid, holdtes til henimod vore Dage.¹⁾ — I Egen Sogn på Als har der ikke været andre Gilder lav Niels Møller, Sjellerup, kan huske, end »Kirken's Øl«. Der var en Kirkeværge og så 12 Mænd, som de kaldte for Tolvmænd; de var valgte af Beboerne. Disse tretten Mænd tillige med hver sin Karl samledes til det her Gilde, der holdtes i Oktober eller November, og det var altid Kirkeværgen, der førte Regnskabet. Han fik så noget udbetalt til Gildet, måske to gamle Dalere. De skulde egentlig kun have Brød og Brændevin, men senere fik de også Kaffe. »Min Fader var Tolvmænd i nogle År og var altså med til Gildet, men æ var aldrig med, for det var den vildeste Karl, der skulde følge med ham, og det gik ud, før æ blev voksen. Karlene vilde jo gerne med, for da gik det lystigt til.«²⁾ Tolvmændsgildet, der tidligere holdtes i hvert Sogn på Als, bevaredes længst i Hagenbjerg og Nordborg Sogne. Det tilhørte især en Tid, da Tolvmændene betragtede deres Stilling som en Æressag og for det meste beholdt den for Livstid. De udgjorde da i Reglen Sognets mest ansete og hæderlige Mænd. De var et Slags Sognekollegium både i verdslige og kirkelige Anliggender. De var Præstens Medhjælpere i Udøvelsen af Kirketugt og i Besørgelsen af Fattigvæsenet foruden flere andre Sogneanliggender. De blev en Tid valgte af Sognets Beboere; siden foreslåede af Præster og stadfæstede af Provsten. De aflagde Ed på tro Tjeneste og blev en Søndag indsatte med en kort Tale af Præsten i Kirken foran Alteret i hele Menighedens Påsyn. Disse Ceremonier gik dog siden af Brug, og deres Udnævnelse blev dem blot meddelt af Præsten. Efterhånden, da Fattigvæsenet blev mere byrdefuldt, besværligt og ubehageligt, forsvandt Tolvmændenes lange Tjenestetid,

¹⁾ E. T. Kristensen: Jysk Almueliv, Tilægsbind IV, Nr. 76—77.

²⁾ Jysk Almueliv Tillægsbind IV, Nr. 80.

og i Regelen behøvede de kun at virke som Tolvmænd i tre År. I Hagenbjerg Sogn derimod, hvor der ikke var noget besværligt Fattigvæsen (til en Tid havde man kun to Personer, der fik af Fattigkassen: en Præstedatter og en Degnedatter), blev de langt ned i Tiden stående for en lang Årrække. Ved År 1842 var der en gammel Gårdaftægtsmand, der havde stået 50 År i denne Tjeneste. Et Tolvmandsgilde holdtes hvert År om Sommeren og gik på Omgang hos Præsten og Tolvmændene. Trådte en ny Tolvmand ind, blev Gildet ham tildrukken for det følgende År; ellers gik det til den Mand, der stod for Tur. Man samlede i den Gård, hvor Gildet skulde holdes, og Beværtningen var omtrent den samme som til et Bryllup: Suppe, Høns, Kød med Peberrodssovs, Steg, Risengrød og Vin, senere Kaffe og om Aftenen koldt Bord med kogt Skinke og Steg. Var det et smukt Vejr, kørte man ud i Skov og Mark; ellers spadserede de lidt omkring i Byen. Det kunde være et temmelig stort Gilde; thi foruden Præstens og Degnens Familier mødte Tolvmændene med deres Koner, Slægt og Venner og en Del af Byens nærmeste Naboer var indbudne. De samlede Gæsters Antal kunde derfor løbe op til en 80 Personer. Undertiden dansedes der lidt om Aftenen, og da Selskabet mest bestod af ældre, kunde man bedre mere sig indbyrdes og det hed altid, at det var et af de pæneste og smukkeste Gilder, hvor alt gik så roligt og skæmtsomt til. Som til andre Gilder blev der også til dette båret Fann eller Skikkels Bøste, Høns, Smør, Æg og Mælk. Og ved Tillavningen gik en Del Koner af Nabolaget i Køkkenet og hjalp til. Når der i dette Menighedsråd optoges en ny Mand, og der holdtes Tolvmandsgilde, måtte den ny Mand vise sin Dygtighed med at fremsige et Rim, han selv havde lavet. Navnlig anvendtes de såkaldte Leverrim. Tolvmændene skiftedes til at bære Tavlen eller Klingpungene om i Kirken. I de fleste Sogne blev dette efterhånden afskaffet, og Degnen besørgede det, eller en anden Mand lejedes til dette Arbejde. I Hagenbjerg Sogn vedblev Tolvmændene at gå omkring dermed.¹⁾

¹⁾ Henrik Ussing: Det gamle Als (1926), 20—22.

A d v e n t s g i l d e holdes endnu i Pø l ved Nordborg. 1928 fandt Gildet Sted 1. December. Det er en gammel Skik, som Gårdmændene der opretholder. Indtægterne fra deres Fællesjord, Smede- og Hjulmandsjorder, bliver bl. a. her fordelte. Gildet holdes på Omgang, i 1928 hos H. C. Dominicussen.¹⁾

K a r t o f f e l g i l d e holdtes i O k s e n v a d (Gram Herred), når Kartofflerne var samlede. Man hjalp hinanden med at optage Kartofflerne. Dette Arbejde kunde undertiden vare flere Dage. Den Dag, man blev færdig et Sted, blev alle, som havde hjulpet til, indbudte til Aften, og der blev da beværtet med Risengrød og Æbleskiver. Mikkelsaften spiste man Kommenskringler og drak Mikkelsmjød til (Oksenvad)²⁾. I H a g e n b j e r g på Als fejredes endnu i 1909 S p u r v e g i l d e. Denne Skik hidrørte fra den Tid, da enhver bosiddende Mand i Kommunen skulde levere et vist Antal Spurvehoveder og for hvert i det forskrevne Tal manglende betale fire Skilling. For Bødepengene afholdtes så Gildet, hvor hver Mand fik et Glas Øl og en Snaps samt en Pibe Tobak. »Nu nøjes man ikke med et saa tarveligt Traktement. Forleden fejredes Gildet med Dans«.³⁾

I Bogen »Det gamle Als« skildrer Henrik Ussing af Bylavsgilder — foruden Tolvmangsgildet — K y n d e l m i s s e ø l (2/2), Skiftegilde (22/2), F i t t e s g i l d e (Vitus Dag 15/6), M i d s o m m e r g i l d e (23/6), M o r t e n s ø l (10/11), K a r l e l a v, K a r t e g i l d e r, S k a g g i l d e r, M a j g i l d e, K r a g g i l d e, P i g e g i l d e, R i n g r i d e r g i l d e.

Der har sandsynligvis også været afholdt »Pumpegilde« i æ P u m p g r a n d i H a d e r s l e v. Her var Bymænd i et vist Kvarter fælles om Pumpen på Klosteret, en Gadeplads i Byen. Pumpen minder endnu om hin Tid, da der ikke fandtes nogen offentlig Vandforsyning, men hvor Beboerne samledes i Grandlav om Brøndene i de forskellige Kvarterer. Den Slags

¹⁾ Hejmdal 3/12 1928. I 1927 hos L. Hansen, Grangård (Hejmdal 26/11 1927).

²⁾ Opt. af Mikkel Sørensen til H. F. Feilberg (D. F. S. 1906 42).

³⁾ Hejmdal 8/3 1909.

Interessentselskaber fandtes der mange af i det 19. Århundrede i forskellige Kvarterer i Haderslev. Om en Brønd i Nørregade kan således fortælles, at den er anlagt 1689, idet elleve Borgere slog sig sammen og sluttede en Overenskomst på 5 Paragraffer desangaaende.¹⁾

Vi har tidligere hørt om de Bestillingsmænd, der direkte skulde være Grandefogden behjælpelig i hans Gerning som Lavets Leder. Men der fandtes i de gamle Landsbyer endnu nogle offentlige Arbejder, som udførtes af lejede Folk. De Landsbytjenere, der her kan være Tale om, er Byhyrden, Markmanden og Natvægteren. De blev valgt af Bymændene på Stævnet, og de var underkastede bestemte Vedtægter, som de havde at rette sig efter, ellers blev de idømte Bøder, som blev trukket fra i deres Løn, der bestod dels af Penge, dels af Naturalier, ligesom de også havde fri Bopæl i et bestemt Gadehus i Landsbyen.

Thade Petersen har i sin udmærkede Skildring af Rømons Historie i Sønderjydske Årbøger 1904—06 givet udførlige Oplysninger om Hyrder og Kvægvogtning på nævnte Ø, ligesom han også ved samme Lejlighed er kommet meget ind på Fællesskabets Historie og Betydning på Øen; af denne Grund skal vi i det følgende ikke høre Eksempler fra Rømø. Intereserede henvises til selve Øhistorien.

I Fællesskabets Tid vogtedes Kvæget ude på Bymarken under Opsyn af Byhyrden, der mange Steder havde en eller to Løbedrenge til Hjælp med Opsynet. Var der langt hjem til Byen, var det ikke altid, Kvægflommen blev drevet hjem om Natten; den blev lukket ind i en Fold. Af sådanne Kreaturfolde ser man endnu Rester på Hedefladerne i den vestlige Del af Hygum Sogn. Disse Folde er fra 12 til 24 Alen i Diameter, eftersom de har været brugt til Kalve eller store Kreaturer. Indhegningen har været høje Diger af Hedetørv og ovenpå har der rimeligvis været et Risgærde. Fortællingen var Benævnelsen på en indhegnet Plads inde på Gadejorden eller i Byens Nærhed. Nu

¹⁾ T. O. Achelis: Haderslev i gamle Dage 1627—1800 (1929), 358—61.

bruges dette Navn om en indhegnet Vej i Hygum Sogn, hvor Kvæget førtes i Flok af Byhyrden fra og til Fællesdriftens Græsmarker. I Fæsted haves endnu Navnet »den lange Forte«; det er Vejen fra Byen til Kjæmsgård.¹⁾ — Vejen, der fører til Tinggård, Sønder Hostrups største Gård, hedder den Dag i Dag »e Tingfort«. Egnens Tingsted lå, hvor Vejene fra Torp, Røllum, Stubbæk og S. Hostrup mødes.²⁾

I Rødding (Frøs Herred)) vogtede en Hyrde Byens Køer på Overdrevet. Når han om Morgenen tudede i sit Horn, lukkede enhver sin Ko eller sine Køer ud, og Hyrden, der kom gennem Gaden, samlede dem og drev dem ud på Overdrevet. Om Middagen, når Hornet atter lød, var Køerne allerede samlede på den fælles Malkaplads, som lå Syd for Vejen i Byens østlige Del. I 1912 var den ifølge A. J. Marcussen en indhegnet, omtrent firkantet Lykke. Når Hyrden ved Aftenstide atter drev Køerne ind til Byen, søgte enhver Ko af sig selv hjem til sin Baas.³⁾ Nu er der det udmærkede for Røddings Vedkommende, at vi kan supplere det 19. Aarhundredes Tradition om Byhyrden med Vedtægter fra den gamle Bylov. Det bestemmes således i den fra 1671, at »alle og enhver af os Grandere personlig eller hans visse Bud, om han haver lovlig Forfald«, skal møde hver Søndag Eftermiddag, når Hyrden driver af Gaden, til Grandestævne.⁴⁾ 1693 bestemmes, at den fælles lejede Hyrde skal mades »en Nat af hver 2de Nød«⁵⁾ . . . »Og hver Nat, som dennem overbevises, at de ikke mader Hieren ret, skal give for hver Nat 8 Sk. til Granderne«.⁶⁾

I Agerskov skulde ifølge Vedtægten fra 1592 alle Naboer være enige om at holde en »Horsdreng, Svinedreng, Kalvedreng. . . den ene saavel som den anden. Naar de skulde hente

¹⁾ Thøste Thøstesens: Fra Hygum Sogn, 23 f.

²⁾ Trap IX 457. — I Værket: Sønderjydske Stednavne vil findes alle Marknavne og Stednavne, hvori Minder fra Fællesskabstiden indgår. Jfr. Fortid og Nutid IX (1932), 282 ff.

³⁾ A. J. Marcussen: Optegnelser fra Rødding By og Sogn (1912), 59 f.

⁴⁾ Vider og Vedtægter III, 576 f.

⁵⁾ Nød: Kreatur.

⁶⁾ Vider og Vedtægter III, 580.

Hyrde til Byen, da skulle de alle være ens om at hente hannem, som have Øg og Vogn«. ¹⁾ Og når »tvende Bols mænd i Foråret forlanger, at Ungkræet skal skilles fra Køerne, må de øvrige Naboer lade sig det befalde, og skal Hyrden straks derom beordres, fordi ingen tredje eller fjerde Års Stude må komme iblandt Køerne under otte Lybskillings Brøde af Stykket, halvt til Kongen og halvt til Byen. Men trende Uger for Mikkel's Dag må Køerne og Ungkræet komme sammen i en Hjord«. ²⁾ I Abøl (Tislund Sogn) måtte ingen i 1696 drage til Marks »at slå eller høste Eng eller Korn, førend Hyrden haver råbt«. ³⁾ Den 6. Oktober 1736 blev Hyrden Grejs Christensen lejet i Emmervlev og blev tilsagt af samtlige Bymænd den samme Forlening som sin Forgænger. Han skal holde så mange Folk til Hjorden som er nødvendige, for at den kan blive drevet forsvarligt og ikke gør nogen Skade. Endvidere skal han holde »sine Lækker« upåklagelig vedlige, »hvortil vi da samtelige ønsker hannem Lykke«. ⁴⁾ I Vestslesvig var det iøvrigt sådan forhen, at Byhyrden passede Fårene om Vinteren og Kreaturerne om Sommeren. En Hérdræng lejedes så til at passe Fårene om Sommeren. I samme Egn var det også Skik, i nyere Tid, at Markmanden fik 1 Sk. for hvert Kreatur, han fangede i en anden Mands Lykker. ⁵⁾

I Varnæs tudede Hyrden hver Morgen i sit Horn, når han gik gennem Byen. Man skulde da være færdig med Malkningen og parat til at slå Kreaturerne ud på Gaden. Om Aftenen vidste hvert Stykke Kvæg at finde sin Stald. Hyrden havde sine Indkomster i Mælk, Korn og Brød, og var til sine Tider bedre stillet end mangan en Bonde, men han måtte også holde flere Folk, oplyser Jørgen Fausbøl. ⁶⁾ — Vi har tidligere hørt om Vogtningen af Kvæget på Pøl ved Als' Sydøstkyst. ⁷⁾

¹⁾ Vider og Vedtægter III, 11.

²⁾ Vider og Vedtægter II, 15 (År 1753).

³⁾ Vider og Vedtægter III, 27.

⁴⁾ Vider og Vedtægter III, 56.

⁵⁾ K. J. Lyngbys Saml., Afskrift i E. T. Kristensens Saml. (Dansk Folkemindesamling).

⁶⁾ Degn Gammelgaard i Varnæs (1913), 47 ff.

⁷⁾ Henrik Ussing: Det gamle Als, 32. — Om Bybyrder se i det

Foruden Byhyrden var der også en Markmand, der havde Indseende med Kreaturerne i Vangene. Markmanden skulde føre et Slags Overopsyn med Byhyrden og overhovedet med alt vedrørende Bymarken. Markmandsstillingen holdt sig helt til vor Tid i visse Egne, — til en Tid, da Byhyrdebestillingen næsten overalt var nedlagt og Jorderne udskiftede. Han fik sin Løn og Bøderne for de Kreaturer, han traf udenfor det Område, hvor Kreaturerne måtte gå.

Pastor J. Hansen, Hostrup, har i de fortrinlige Uddrag, han har meddelt af Rørkær Bys Grandebog,¹⁾ fremsat forskellige Oplysninger om Markmanden og hans Bestilling i nævnte By. I Grandebogen findes således for 1791 blandt Udgifterne Markmandens Løn: 21 Mk. Han forpligter sig så til at indespærre alle Heste, Kreaturer og Får i »æ Hellet« (»Schöttkofen«)²⁾ som antræffes andre Steder, end hvor de bør være, mod den sædvanlige Betaling 6 Pfenning Stykket for Rørkær By, 1 Sk. for Jejsing, Korn tved, Tønder og Hostrup og 2 Sk. for Sæd. Når Dyrene ikke afhentes samme Dag eller Dagen efter Indspærringen, kan Markmanden forlange mere. Dersom han ikke håndhæver sin Gerning upartisk, skal han betale en Bøde til Byens Kasse. Foruden den sædvanlige Løn

hele min Bog: »Bybyrder« (1928), hvor det mellemslesvigske Materiale også er meddelt. I denne Bog findes omtalt Byhyrder og Vogtningsforhold fra flg. Steder i Sønderjylland: Åbøl, Agerskov, Als, Angel, Daler, Emmerlev, Flensborg, Haderslev Østeramt, Haksted, Hanved, Hygum, N. Jersdal, Juvre, Kragelund, Rømø, Rødding, Rørkær, Skovlund, Slesvig, Valsbøl, Østerby.

¹⁾ Sønderjydsk Maanedsskrift 1929—30, 169—73, 186—89.

²⁾ Æ Hellet (»Einschöttungsplatz«) er muligvis først kommet i Brug, da man fik Markmand. Om denne Indretnings Vedligeholdelse findes stærkt detaljerede Enkeltheder i Grandebogen. Stenbroen i æ Hellet blev først lagt 1792, hvilket også tyder på, at det Sted, som i vor Tid i mange Byer er ved at gå ud af Sagaen, dengang ikke var af helt gammel Dato. Siden 1798 har Markmanden i Rørkær tilsyneladende ikke mere fået nogen fast Løn af Byen, men har måttet klare sig med de aftalte Bøder. Dog fik han i Regelen også Kosten hos Bønderne (i Forhold til Plovantallet). I 1861 og flg. År fik Andreas Martin Dumstreich desuden 1 Td. Rug. 1850 blev Chr. Christensen Markmand. I Kontrakten lægger man Mærke til, at der for en løsgående Vædder må bødes med 1 Mark.

— i 1793: 8 Rdl. — får han 2 Dages Kost af hvert Bol. Når han desuden som »Starrekong«¹⁾ jager omstrefjende Tiggere bort fra Byen, bliver der lovet ham 2 Dages Kost mere af hvert Bol. Pastor Hansen føjer til, at Markmanden vistnok først blev Byens »Embedsmand« efter at Byhyrden var ophørt at eksistere, nemlig da Udskiftningen her afsluttedes i 1757. Hyrdehuset blev dengang solgt til en Bolsmand. Markmanden var så nødvendig, at man betragtede ham som en hel Embedsmand. I Rørkær anskaffede man endog en Kasket til ham i 1881, 1883 og 1887. Nu er han dog en Saga blott selv i de midt- og vestslesvigske Egne, hvor man har haft længst Brug for ham. I et af Sognene nær ved vor nye Grænse så Olaf Andersen i 1927 i en lille Landsby i et Hjørne af Byen Folden. »hvor det vildfarende Kvæg bliver sat ind, når det fanges på fremmede Enemærker. Indtil fornylig havde man også en Markmand, der skulde holde Øje med Dyrene og sætte Kryds på Døren hos de Folk, hvis Kreaturer ikke holdt sig på deres eget.«²⁾

Først så sent som i 1931 ophørte Tønder med at have Markmand. Da Institutionen efterhånden mistede sin Betydning, »— flere Landsbyer er i de senere År gået bort fra den —« vedtog Tønder Byråd i sit Møde o. 28/3 1931, at også Tønder By vilde skille sig af med sine tre Markmænd. Dette var ikke så mærkeligt; thi Udgifterne til Markmændene var 1800 Kr., medens de samlede Indtægter af Byens Jorder kun var 1975 Kr. Opsigelsen vilde dog finde Sted i så god Tid, at de pågældende Markmænd i Ro kunde se sig om efter noget andet at bestille.³⁾

Da Byhyrden på Grund af Bymarkernes »Opdeling« blev overflødig, benyttedes Hyrde drenge til at vogte Kvæg og Får trindt om på de enkelte Gårdes Marker. Drengene havde dog stadig Markmændene som deres Overopsyn, og de var ikke glade, når han var i Nærheden; thi passede de ikke deres Kram, og han fangede et Kreatur, der f. Eks. gik i Kornet, skulde han have

¹⁾ Stodderkonge.

²⁾ Fyns Venstreblad 14/7 1927.

³⁾ Hejmdal 30/3 1931.

nogle få Skilling for den Bedrift, og disse Penge gik som Regel af i Hyrdedrengenes i Forvejen ikke store Løn. De advarede derfor hinanden som gode Kammerater, når Markmanden kom steglende. De havde en Remse om ham. I Medelby Sogn Syd for Grænsen har Cl. Eskildsen i 1926 optegnet den sålydende efter en gammel Kones Diktat:

Hov å hov å Harketand,
 her kan I se vor Markemand,
 han meen, han var en hy Kommandeer,
 da var han kun en Underofficer,
 en Fiddelapper,
 en Brænd'vinsslapper,
 en Søslingstyv,
 en Skilligstyv.¹⁾

Det var, som man kunde vente, ikke venlige Ord, Drengene havde at udråbe om deres »Politi«.²⁾

Det er den tidlige Udskiftning i Sønderjylland, der er Årsag i, at man i Midt- og Vestlandet har holdt Markmænd til vore Dage. I Sønderjylland blev Jorderne udskiftede og Markfællesskabet ophævet nogle Årtier før end i det øvrige Danmark. Disse for vort Landbrug så gavnlige Reforme blev så tidlig gennemførte i Nord- og Østsløvig, fordi Kronen her sad inde med de store Gårde og Godser, og på Kronens Ejendomme havde Bønderne mere Frihed og Råderum, end hvor de hørte under Adelen.

Angels Indbyggere så allerførst den ødelæggende Skade, som Markfællesskabet forårsagede, og derfor eftertragede de at afkaste dette Åg ved at adskille deres Marker ved Grøfter, »og paa den deraf opkastede Jord at plante levende Gærder. — Dette høyst nyttige Arbejde have de nu [o. 1781] næsten tilendebragt over det hele Land, endskønt det har foraarsaget dem megen Møye og udfordret megen Tid, hvori de selv var Skyld, da de i Førstningen udvalgte det møjsommelige Middel, at til-

¹⁾ Sønderjydsk Maanedsskrift 1926—27, 123.

²⁾ I min Bog: »Hyrdedrenge og Hyrdeliv« (1926) er skildret Hyrdedrengenes Arbejde i Stald og på Mark. I denne Bog findes Oplysninger fra flg. sdj, Byer og Steder: Fol, Hanved, Læk, Løjt, Roager, Tøndereggen, Valsbøl, Vesterbæk.

bytte sig de Stykker Jord, som laae langt fra deres Marker for saaledes at adskille enhvers Ejendom i Steden for de i meget kortere Tid kunde have udrettet dette, naar de havde deelt deres Jorder ved Lodkastning.«¹⁾ Udskiftningen viste sig at være et Fremskridt også i økonomisk Henseende. Erik Pontoppidan nævner således herom: »Indbyggerne [i Haderslev Amt] er i Almindelighed rige og formuende, og formeere deres Velstand ikke lidet ved Fælleddsskabets Ophævelse, da her siden 1739 ere indrettede over 1000 Lykker eller Indhegninger.«²⁾ Bønderne i den ene Landsby efter den anden enedes om »at udtuske deres Jorder og hver for sig indhegne sin Part«, — deraf Østsløvigs mange Hegn, — og snart fandtes »nogle Tusinde Haver og Lykker indrettede der, hvor der forhen haver været lutter store Fællesmarker« (Pontoppidan).³⁾

Den sønderjydske Udskiftning blev imidlertid ikke gennemført så praktisk og hensigtsmæssig som den kongerigske, der fandt Sted en Årrække senere. Man kunde i Kongeriget bygge på de Erfaringer, der var indvundne i Sønderjylland, hvilket førte til en bedre Arrondering af Ejendommene her end i Landet Syd for Kongeåen, hvor Jordernes ofte dårlige Beliggenhed i Forhold til Bygningerne endnu i vor Tid har virket hemmende på den intensive Drift. I Vestereggen findes endnu Gårde, som har deres Jord splittet og skilt ad i 40 eller flere, til Dels langt fra Gården liggende Parceller. Dette Forhold spiller en Rolle for Tiden, da Sønderjylland er særlig haardt ramt af Landbrugskrisen. Sålænge man hovedsagelig fik Indtægterne af Kvægopdræt og Studedefning, spillede det ingen Rolle. Men efter at Tabet af det tyske Kvægmarked har fremtvunget en mere intensiv Drift, hemmer det i høj Grad Udviklingen.⁴⁾ Det er allerede længe siden, man havde Øje for det uheldige i den spredte Beliggenhed af Jorderne i Vestslesvig. Pastor J o h s. K o c h, B u r k a l, skriver herom i 1860 og nævner, hvor-

¹⁾ Danske Atlas VII (1781), 93.

²⁾ Danske Atlas VII, 119.

³⁾ Jfr. Johan Ottosen: Vor Historie III (1912), 92.

⁴⁾ H. P. Hanssen: Sønderjylland under Krisen (Politiken 17/3 1932).

ledes en Gårds Jorder ofte findes adspredte på over tyve forskellige, så langt fra hverandre liggende Steder, at til Eksempel Bønderne i Rens har henimod en Mil fra den ene af deres Marker til den anden. Denne Spredthed går ud over Ejerens ordentlige Tilsyn med sine Jorder, og det var tit vanskeligt for ham at opretholde Markfreden på sine Enemærker. »Ikke sjældent ses hele Flokke Køer eller Kalve vanke om midt i en Kornmark og tage sig en solid Erstatning for den magre Græsgang, hvorpaa deres Herre oprindeligt havde givet dem Anvisning«. Koch føjer til, at de fleste indser dog godt, hvor store Fordele en fornuftig Udskiftning vilde medføre, »men saa ofte man taler til dem derom, ytre de stedse Tvivl om Muligheden af at opnaa samme. Uden stor Misfornøjelse vilde det heller ikke vel kunne ske, navnlig for nærværende Tid, da enhver, selv den gavnligste, Regeringsforanstaltning lægges for Had og bruges som et Agitationsmiddel af de politisk misfornøjede.«¹⁾

Man vil forstå, at den dårlige Udskiftning har gjort det nødvendigt med et Markopsyn. I det hele taget var i ældre Tid Spørgsmålet om Markfred på Landsbyjorderne altid brændende. I Vider og Vedtægter indtages Bestemmelserne om Hegn og Fred derfor også en stor Plads. Og i Tingbøgerne ses det meget ofte, at det var Strid om Markskel og Kreaturer på ulovlige Veje, der gav Anledning til Ufred og Processer mellem Enkeltmænd eller hele Landsbyer.²⁾ Under Brud på Markfreden hører ikke alene Byhyrdens og Markmandens Forsømmelse, men også Selvtægten, der dels kunde bestå i simpelt Tyveri fra anden Mands Mark dels i, at en rethaverisk eller også en moralsk krænket Bonde tog selv, enten ved at flytte et uretfærdigt Skel, eller ved at tage f. Eks. flere Høstakke, end han efter sine Granders Mening kunde tilkomme.

¹⁾ Johs. Koch: Den mellemslesvigske Slette og dens Beboere (Slesvigske Provinsialefterretninger I 1860, 63 f.).

²⁾ Se Eksempler i P. Eliassens Artikel: For Ret og Dom i Gram Herred (Hejmdal 28/9 1925). Om en Skelsten, hvor Bolderslev og Uge Sogne støder sammen, se Hejmdal 7/6 1932. Denne Sten, fra 1788, er sikkert sat til Minde om Udskiftningen.

Udskiftningen og Markfællesskabets Ophævelse rådede Bod på en Del af de gamle Stridigheder, men helt ud af Verden kunde de selvsagt ikke komme. Markmændene havde her en betydningsfuld Gerning at udføre ved at holde Ret og Orden på Markerne, der iøvrigt endnu ikke alle Vegne er helt udskiftede. Der findes således på Barsø (Løjt Sogn) Jord, som stadig drives i Fælleseje, nemlig Nørrerevl og Søndermade.¹⁾ Langs Lille Belt i Nordborg Landsogn ligger der 12 ha Fællesjord,²⁾ og på Sydkysten af Als ved Skovby og Fjelby findes der også Jord, der ligger i Fællesskab, delt mellem Bønderne i de to Byer. Det er en Sump- og Engstrækning, hvor Bymændene fra de anførte Byer fra gammel Tid har haft Ret til at lade et bestemt Antal Kvæg græsse, der her er Tale om Skovby Grandelav ejer og styrer Strækningen, der bærer Navnene Birket, Pøl og Uføret. På Grund af Lokalitetens særegne Karakter egnede den sig ikke til Udskiftning, da denne fandt Sted i Slutningen af det 16. Århundrede.³⁾

Det kunde dog vist være passende på dette Sted og i denne Sammenhæng lige at meddele nogle få Oplysninger om Udskiftningen i Sønderjylland. Varnæs By i Lundtoft Herred, har således Æren af at være den tidligst udflyttede By i Danmark. Allerede i 1710—11 udflyttede man her Gårdene. Skovene udskiftedes ikke, og endnu den Dag i Dag ejes de af Bønderne i Fællesskab; de henævnes: Tykskov, Dyrbæk, Søbjærg (ved Skovsøen) og Blåkrog. Byen bestod ved Udskiftningen af 31 Bol, der endnu har bevaret deres Navne. De 8 af dem var hele Bol, d. v. s. med kun en Ejer, de øvrige havde to Ejere (et enkelt flere); deraf den Ejendommelighed, at Gårdene endnu ligger to og to sammen. Hvor der var to Ejere af Bolet 1710—11, byggede de hver sin Gård på Bolets Jord og drev denne i Fællesskab. I Slutningen af 18. Århundrede delte Ejerne Bolet.⁴⁾ — For Hostrup Bys Vedkom-

¹⁾ Trap IX, 441.

²⁾ Trap IX 631.

³⁾ Henrik Ussing: Det gamle Als (1926), 30.

⁴⁾ Trap IX, 465.

mende (Slogs Herred) begyndte Udskiftningen allerede 1724 og fortsattes i de følgende År, så at den i Hovedsagen var afsluttet før Loven af 10. Februar 1766. De andre Byer i Sognet fulgte det af Hostrup By givne Eksempel. Engene udskiftedes endnu tidligere, således i Rørkær allerede 1717.¹⁾ — Udskiftningen af Fællesjorden i Ensted Sogn (Lundtoft Herred) foregik fra 1776 til 1778. Disse Årstal er udhugne på Stene i de gamle Diger, der er typiske for Eggen.²⁾ — Ved Udskiftningen af Vollestrup (Ulkebøl Sogn, Als Sønder Herred) i 1795 flyttedes 6 af Byens 16 Bøndergårde ud på Bymarken Langdel og 1 Gård til Røde, den nuværende Rodegård.³⁾ — I Hygum (Frøs Herred) påbegyndtes Udskiftningen 1769. Den fandt i Harreby først Sted 1790—92. I Brøstrup tog man fat herpå 1770, i Hjortvad 1786—87, Barslund 1787—90.⁴⁾ Toftlund 1774—76.⁵⁾ Øster Løgum havde sin første Gård udskiftet 1762. 1777 blev tre andre Gårde flyttede ud. Hjarup Mark blev delt 1799.⁶⁾

Vi skal nu ikke høre mere om Udskiftningen, men vende os til de to sidste af Fællesskabslandsbyens Bestillingsmænd: Smeden og Natvægteren.

Bysmeden besad forhen i Landsbyerne et Hverv, der i social Henseende kunde sidestilles med Byhyrdens og Markmandens. Ligesom disse var Bysmeden afhængig af de Bestemmelser, der blev vedtaget på Grandestævnet; men der er dog ingen Tvivl om, at Smeden i Almindelighed personlig var mere anset end Hyrden, hvad bl. a. Smedens Betydning mange Steder som klog Mand er et Vidnesbyrd om. I Felsted Sogn var Smeden selvskreven Dyrslæge fortæller Jørgen Fausbøl; ja han trak også stundom Tænder ud på Folk. Ved Byjordernes Udskiftning i Felsted fik Smeden Land udlagt til et Par Køer;

¹⁾ Trap IX, 365 f.

²⁾ Trap IX, 457.

³⁾ Trap IX, 601.

⁴⁾ Thøste Thøsten: Fra Hygum Sogn, 39 ff.

⁵⁾ Thorvald Møller: Paa Strejftog i Amtet (1913), 17.

⁶⁾ Hans Hejselbjerg Paulsen i »Vor Hjemstavn« II (1928), 132 ff.
Om Fællesskab og Udskiftningshistorie, især på Als, se R. Meiborg: Nordiske Bøndergaarde I (1892), 146 ff, 180 ff.

derfor skulde han holde Bøndernes Redskaber vedlige — Hestebeslag o. s. v., men Bonden skulde selv levere Kul, Jern og Brændevin samt trække Blæsebælgen. Smedien var et yndet Samlingssted; der vankede Brændevin, Vittigheder og Nyt. I Tråsbøl fik Smeden af hver Bonde to Skæpper Byg. Til Gengæld gjorde han et Gilde, som kaldtes »Smejøl«, det blev i Regelen meget fugtigt, da Smeden tillige var Krømand.¹⁾ Fra Als er os overleveret særlig fyldige Oplysninger om Smedens Forhold til Bønderne. Der foreligger flere Smedekontrakter affattede som Rettesnor mellem Bymænd og Bysmed. Fra Mjang kendes en Kontrakt fra 1778, trykt i Vider og Vedtægter III, 82. En lidt ældre Kontrakt — fra 1764 — mellem de Stolbro Bolsmand og Smeden Peter Johansen er udgivet af Dr. Jørgen Hansen i hans Dissertation for Doktorgraden: »Die Flurverfassung der Dörfer auf der Insel Alsen im 17. und 18. Jahrhundert« (Kiel 1913), 54—55. Og en Kontrakt mellem Stevning Bymænd og Smeden Mathias Pedersen er offentliggjort S. 20—22 i min Bog: »Landsbysmeden« (1932). I samme Bog findes der Smedeoplysninger fra Åabenrå, Als, Bovlund, Ertebjerg, Mjang, Nordborg, Sjellerup og Stevning. Henrik Ussing har i »Det gamle Als« S. 96 ff en ret udførlig Skildring af Smedeforholdene på denne skønne Ø.

H. F. Feilberg nævner i »Fra Heden«, at der i Valsbøl (o. 1860) var en Natvægter. Pastor J. Hansen giver også Oplysninger om denne Bestillingsmand i sine Uddrag af Rørkær Bys Grandebog. Medens Markmandens Tjenestetid var fra 1. April til Mortensdag, havde Natvægteren sit natlige Arbejde fra November til April. Den første Natvægter som omtales i Grandebogen fra Rørkær, er Anders Martensen. Han fungerede fra 4. Dec. 1791 til Påskedag 1792 og fik herfor ialt 9 Rdl. eller 24 Skilling ugentlig (1 Rdl. = 48 Sk.) og desuden en Frakke, som kom på 3 Rdl. 23½ Sk. Allerede i 1800 steg Vægteren

¹⁾ J. Fausbøl: Minder fra Sundeved og Felsted Sogn (1914), 98. Smst. S. 8—11 findes aftrykt en Smedekontrakt fra 1778 fra Skjælde.

Lorentz Roestes Løn til 1 Rdl. om Ugen og så måtte han endda gå rundt i Byen til Jul, hvor enhver kunde give ham efter Behag. — Man blev ved langt ned i Århundredet at holde Natvægter i de midt- og vestslesvigske Byer. Der haves Optegnelser om Natvægtere i Bramsted og Østerby i Mellem-slesvig fra så sen en Tid som omkring 1870. — Nis Callesen, Lerskov, har også gået som Vægter — vel nok i Øster Løgum — og en Nat, da han gik og råbte og var kommet op til Smedien, så han Smedesvenden stå ved Smedjedøren, som han ikke kunde få op. Længere nede på Gaden gik der to Heste og tre Svin. En senere indtruffen ulykkelig Hændelse fik Nis Callesen til at forklare sit Møde med Smedesvenden og de tre Husdyr som et Dødsvarsel.¹⁾

Landsbyvægtere har jeg — foruden fra Sønderjylland — kun truffet Oplysninger om fra Vardeegnen og fra Århusegnen. Det er vist ikke helt sikkert, at man har haft denne »Embedsmand« i alle danske Landsbyer, som man havde ham i Købstæderne.

Her kan jeg slutte min Redegørelse om Landsbylove, Bystyre, Bygilder og Udskiftning i den Del af Sønderjylland, der i 1920 stemte sig hjem til Danmark. Der er herudfra det tilfældigt optegnede og spredt tilgængelige Materiale søgt givet et Indtryk af en vigtig Side af det gamle sønderjydske Landsbyliv. Fremtidige Lokallhistorikere kan sikkert have Held til på mange Punkter måske endog i omfattende Grad at supplere, hvad her er meddelt; men jeg tør dog tro, at Hovedlinjerne i nærværende Afhandling ikke vil kunne ændres, selv om Stoffet skulde blive mangfoldiggjort. Måske også mit Bidrag til sønderjydsk Folkeliv kan være vejledende for Lokallhistorikere med sønderjydsk Speciale.

Det er glædeligt, at man har så fortrinlige Arbejder om nordslesvigsk Agrarhistorie og Almuekultur som Caroline

¹⁾ Evald Tang Kristensen: Danske Sagn II, Nr. 236 Side 394.

Emilie Andersens omfangsrige Værk: Grams Historie (1926), Thade Petersens Romø (1904—06), Hans-Peter Carstensen og Jørgen Hansens på Tysk skrevne Undersøgelser om Markforholdene i det 17. og 18. Århundredes Landsbyer i Ravstedegnen og på Als, R. Mejborgs Nordiske Bøndergaard (1892) og Henrik Ussings Det gamle Als (1926). Men der skulde jo gerne i Fremtiden udkomme talrige Bøger og Afhandlinger vedrørende de mange andre Egne af Nordslesvig, som endnu ikke har været gjort til Genstand for særlig dybtgående Specialstudier.

Det bør ikke lades uomtalt her til Slut, at man fra Mellemslesvig har en af de bedste kultuhistoriske Egnsskildringer, der forefindes på Dansk, nemlig H. F. Feilbergs klassiske Værk: Fra Heden (1863 og 2. Udg. 1920), hvori er givet en levende og fængslende Fremstilling af Folkelivet i Sognene Vest for Flensborg. — En kortfattet, men på Grundlag af det samtlige foreliggende Stof udarbejdet. Skildring af ældre Bondekultur og Folkeminder i Mellemslesvigs Midtland er meddelt af nærværende Afhandlings Forfatter i første Bind af Værket: Sydslesvig (1933), udgivet på Foranledning af Grænseforeningen, redigeret af Gunnar Knudsen og Knud Kretschmer. Hvad jeg har skrevet deri, er for visse Partiers Vedkommende at betragte som et Sidestykke til mit Bidrag her i Sønderjydske Aarbøger. De to Afhandlinger kan læses som sideløbende Oversigtsredegørelser vedrørende Sædvaneret og Fællesskabsforhold i Sønderjyllands Landsbyer i gamle Dage.

19. 1. 1933.

August F. Schmidt.